

Durst Péter*

KUTATÁSMÓDSZERTANI KÉRDÉSEK A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV ELSAJÁTÍTÁSÁNAK VIZSGÁLATÁBAN

1. Bevezetés

Dolgozatomban egy szóbeli interjún alapuló kutatás (Langman és Bayley 2002) eredményeit és módszereit elemezve szeretnék bemutatni néhány olyan kérdést, amely nehézséget jelent a magyar mint idegen nyelv elsajátításának vizsgálatában. Ehhez kapcsolódóan röviden összefoglalom saját kutatásomat (Durst 2009) és ismertetek a 2010 augusztusában Piliscsabán megrendezett 11. Finnugor Kongresszus részeként tartott VIRSU szimpóziumon elhangzott gondolatokat is. A tanulmány elemzése és a konferencián elhangzottak egyaránt arra mutatnak rá, hogy a nyelvelsajátítás kutatásában nemzetközi viszonylatban gyakran használt és mára széles körben elfogadott módszerek egyes esetekben láthatóan nehezen használhatóak eredményesen a magyar morfológia elsajátításának vizsgálatában.

2. A saját kutatás

Saját kérdőíves kutatásom (Durst 2009) eredményeinek elemzésekor vettem részletesebben szemügyre Langman és Bayley (2002) tanulmányát, ugyanis a vizsgált nyelvtani jelenség mindkét esetben a határozott tárgyas ragozás volt. A két vizsgálat összehasonlítása, valamint Langman és Bayley (2002) cikkének egyes vitatható pontjai kutatás-módszertani kérdésekre hívják fel a figyelmet. Saját kutatásomban a válaszadók egy hosszabb kérdőív részeként 210 olyan tesztkérdést kaptak, amelyekben a zárójelben megadott igék megfelelő alakját kellett beírniuk. A mondatok igeidő és mód szerint csoportosítva voltak, és minden mondat előtt zárójelben meg volt adva a beírandó igealakhoz tartozó személyes névmás, így a válaszadóknak csak a határozott és a határozatlan ragozás közül kellett választaniuk, valamint az ehhez tartozó igealakot kellett helyesen megadniuk. A tesztkérdésekkel többek között azt vizsgáltam, hogy mi-

---

* Durst Péter, lektor, Zágrábi Egyetem, Hungarológia Tanszék,
e-mail: durst.peter@gmail.com

lyen nehézséget okoz a különböző tárgyi tömbök határozottságának felismerése, ezért a kérdések összeállításakor ez egy igen fontos szempont volt. A tesztmondatokban a következő határozott tárgyi tömbök szerepelnek: a) Tulajdonnév, b) Határozott névelővel álló tárgy, c) Harmadik személyű személyes név, más d) *-ik* kijelölő végződéssel álló tárgy, e) Mellékmondat, amelyre a főmondatban nem utal utalószó, f) A mondatban a vizsgált ige tárgyára csak a határozott ragozással utalunk, nincs más módon jelölve. A kérdőívben természetesen szerepelnek olyan esetek is, ahol a mondatban a vizsgált ige tárgyatlan vagy határozatlan tárgya van, így nem kell tárgyas ragozást használni.

Következtetéseim közül most mindössze az tűnik relevánsnak, hogy az explicit módon jelen lévő, szemantikailag egyértelműen határozott tárgyakat könnyebben tudják határozott tárgyként azonosítani a nyelvtanulók, és így gyakrabban fogják ezekben az esetekben helyesen használni a határozott tárgyas ragozást, míg az olyan esetekben, ahol a tárgy határozottságára pusztán a kontextus vagy nehezebben azonosítható jel utal (pl. *-ik* kijelölő végződés), több hibás döntést fognak hozni.

3. Langman és Bayley (2002) kutatásának módszertani jellemzői

3.1. Módszertani alapok és konklúziók

Eredményeim szerint a magyart idegen nyelvként beszélők lényegesen kevesebb hibát vétettek a határozatlan ragozásban, mint a határozott tárgyas ragozásban (60,44% és 76,38%), ami az elsajátításra is enged következtetni. Ez a megállapításom teljes mértékben ellentmondani látszott Langman és Bayley eredményeivel, akik Magyarországon élő kínai adatközlők nyelvi produkcióját elemezték a nyelvelsajátítással kapcsolatos korábbi eredmények figyelembevételével (az eredmények magyarázatához Goldschneider és DeKeyser [2001] eredményeit használták). Elemzésükben kilenc Budapesten élő kínai adatközlő szerepel, akikkel külön-külön 30–60 perces interjúkat készítettek, amelyek során általános témákról beszélgettek. Az interjú magyar nyelven folyt, bár egyes adatközlők időnként angolra váltottak. Az interjút egy magyar anyanyelvű személy és a cikk egyik, magyarul középfokú szinten beszélő szerzője készítette. A beszélgetéseket a CHILDES rendszer (MacWhinney 1991) szerint átírták, kódolták, majd egy számítógépes program segítségével elemezték.

Az elemzés középpontjában az igeragozás rendszerének elsajátítása állt, amelyet kétféle elemzés alapján vizsgáltak. Az egyik elemzés a ragozott/nem ragozott igealakokat állította szembe, függetlenül a ragozás helyességétől. Így például megállapították, hogy a beszélők a ragozást igénylő igék 81%-át ragozták – de ezek közül a ragozás sok esetben eltért az anyanyelvi használattól. Ennek az elemzésnek a létjogosultságát a *köztes nyelvnek (interlanguage)* az a jel-

lemzője magyarázza, hogy a ragozási rendszer elsajátítása során megfigyelhető egy olyan állapot, amelyben a nyelvtanuló már számos nyelvi formát ismer, azonban azokat még nem a megfelelő funkció szerint használja (vö. Klein-Dietrich–Noyau 1995, idézi Langman és Bayley 2002: 58). Ebben az elemzésben megállapítást nyert, hogy a beszélők gyakrabban ragozták a határozott tárgy ragozást igénylő igéket, mint a határozatlan ragozásúakat; az igeidő nem befolyásolta, hogy használnak-e a beszélők ragozást; az E/1 igék esetében gyakoribb volt a ragozás; a gyakori és a rendhagyó igék esetében is gyakrabban használtak ragozást; a mély hangrendű igék („o verbs”) esetében gyakoribb volt a ragozás, mint a magas hangrendűek („e verbs”) vagy az ajakkerekítések („ü verbs”) esetében.

A második elemzés a helyes és a helytelen formákat hasonlította össze. Megfigyelésük szerint a beszélők a határozott tárgy ragozást nemcsak gyakrabban használták, hanem helyesebben is, mint a határozatlant, azaz a határozott tárgy ragozás használatát hamarabb sajátították el; ugyancsak korábban sajátították el a jelen idejű ragozást, mint a nem jelen idejűt; az E/1 és E/3 igéket gyakrabban ragozták helyesen, mint a többi; a rendhagyó és a gyakori igék helyes ragozását hamarabb sajátították el, mint az -ik-es igék és a szabályos igék ragozását; a mély hangrendű igék („o verbs”) esetében gyakoribb volt a helyes ragozás, mint a magas hangrendűek („e verbs”) vagy az ajakkerekítések („ü verbs”) esetében.

3.2. Írásbeli teszt és szóbeli interjú

A szóbeli interjún és az írásban kitöltött kérdőívben alapuló kutatás két igen eltérő módszer, de tekintve, hogy a vizsgálni kívánt téma részben megegyezik, mindenképpen érdemes az eredményeket összehasonlítani. A szóbeli interjúban használt nyelvi eszközöket meghatározza a beszédhelyzet. Az elicitációs technikák ugyan segíthetnek a kívánt nyelvi jelenség előhívásában, de alapvetően nem lehet teljesen kiszámítható módon irányítani a beszélgetést a nyelvi produkció és a használt nyelvi szerkezetek szempontjából. Ezzel szemben a kérdőívben előre megszabott feladatokat kell elvégezni, amelyekben nem esetleges a használt szavak és nyelvtani szerkezetek előfordulása. A kérdőíves mintavétel ugyanakkor soha nem lesz képes a beszélő szabad döntésein alapuló nyelvi produkcióját vizsgálni.

A saját adataimmal nem tudtam összevetni Langman és Bayley azon megállapítását, amely szerint a magyar idegen nyelvként beszélők gyakrabban ragozták a határozott ragozást megkövetelő igéket (még ha helytelenül is), hiszen az írásbeli kérdőív kitöltésekor a feladat éppen a megfelelő ragozott alak beírása volt, ezért csak elvétve fordult elő, hogy ragozatlan alakot írtak be a válaszadók. A második megállapításuknak azonban látszólag ellentmond a saját megfigyelésem, ugyanis az amerikai szerzők eredményei szerint a magyarul ta-

nulók előbb sajátítják el a határozott tárgyas ragozás helyes használatát, mint a határozatlanét, míg a saját adataim szerint a határozott tárgyas ragozású igéket átlagosan 60,44%-ban ragozták helyesen, a tárgyatlan vagy határozatlan tárgyú igéket pedig 76,38%-ban. A különbség igen nagy, az eredmények egyértelműen eltérőek. Magyarázatul több tényező is felmerülhet, ám nem állíthatjuk biztosan, hogy ezek valóban ekkora eltérést eredményezhetnek. Alapvetően sokat számíthat az élőbeszéd és a kérdőív kötött válaszadási formája közti különbség. Az élőbeszédben alkalma van a beszélőnek az általa ismert nyelvtani szerkezetek, szavak és kifejezések kiválasztására, a kérdőív kitöltésekor azonban nincs. A szóbeli interjú során elhangozhattak olyan, határozott tárgyat és határozott tárgyas ragozást tartalmazó kifejezések is, amelyek valójában nem a ragozás ismeretéről nyújthatnak információt, hanem a lexikai jellegű ismeretekről vagy kommunikációs képességekről, ugyanis panelszerű használatuk nem minősíthető nyelvtani tudásnak. Számos ilyen kifejezést használunk a beszélt nyelvben a kommunikációs kapcsolat fenntartása érdekében: pl. *Érted?*, *Tudod?* Az ehhez hasonló jelenségeket a formulaszerű nyelvtanulás elméletében részletesen elemzik, és ezt a magyarral mint idegen nyelvvel kapcsolatos kutatásokban is megfigyelhetjük (Dóla 2006).

A kommunikáció során egyéb, határozott tárgyas ragozást tartalmazó kifejezések is igen gyakoriak, amelyek használata gyakran szintén formulaszerű. Ilyen gyakori kifejezések: *Köszönöm.*; *Azt mondta, hogy...*; *Szeretem a ...*; *Nem tudom...* stb. A cikkben a szerzők egy helyen utalnak is a *tudom* igealak kiemelkedően magas gyakoriságára (Langman és Bayley (2002: 69). Természetesen egyénenként is változóan még ezeken kívül is vannak formulaszerűen elsajátított, panelként használt és ezért leginkább lexikai egységnek minősülő kifejezések, amelyek határozott ragozást tartalmaznak, de valójában nem tükrözik a beszélőnek a határozott tárgyas ragozással kapcsolatos ismereteit. A vizsgálatban részt vevő kínaiak nagy része piacon dolgozik, ahol pl. a *megveszem*, *eladom*, *kifizetem* szavak elsajátítása könnyen lehetséges lexikai elemekként, valós nyelvtani kompetencia nélkül. Szintén megtéveszthetik a statisztikát a múlt idejű E/1 személyű igealakok, hiszen ebben az esetben a határozott és a határozatlan alakok egybeesnek, így egyes helyesnek minősülő igealakok ismét növelik a határozott ragozás helyes használatának gyakoriságát, ugyanakkor valójában nem nyújtanak információt a határozott tárgyas ragozás ismeretéről. E/1 személyű, múlt idejű igealakok pedig könnyen előfordulhatnak egy interjú során, amelynek témája az illető érkezése Magyarországra, jelenlegi helyzetük, napi tevékenységük, a magyarországi élet jó és rossz oldalai, Magyarország és Kína összehasonlítása, a vízümszerzés nehézségei és a piaci munka (i. m. 62).

Fontos megjegyezni, hogy a saját kérdőívemben a határozott ragozást előíró tárgyi tömbök szándékosan több kategóriába tartoznak, amelyek közül több is kifejezetten nehéznek bizonyult. Ezzel szemben a beszélt nyelvi interjúban elképzelhető, hogy a helyesen használt határozott ragozású ige tárgya mindig tu-

lajdonnév volt, vagy határozott névelővel állt, tehát (a saját eredményeim szerint) a legkönnyebb kategóriába tartozott. Ha a saját kutatásomban csak azokat az eseteket vesszük figyelembe, amelyekben a tárgy tulajdonnév, akkor már a szóbeli interjú adataihoz közelítő eredményt láthatunk, ugyanis így a határozott ragozást nagyobb arányban használták helyesen, mint a határozatlan (77,17% és 76,38%). A határozott tárgyak spontán használata valamint a kérdőívben a sajátos szempontok alapján összeválogatott használata olyan alapvető eltérés a mintavételben, amely minden bizonnyal elfogadható magyarázatot nyújt az eredményekben mutatkozó különbség jó részére. Felmerült tehát az írásbeli és a szóbeli mintavétel kérdése, amely általános probléma, a magyar mint idegen nyelv esetében azonban úgy tűnik, hatványozottan fontos. Szintén kiemelkedő jelentőségű, hogy ha a grammatikai kompetenciát szeretnénk felmérni, akkor a formulaszerű nyelvtanulás szerepét is figyelembe kell vennünk az adatok elemzésekor, hiszen ez a magyar nyelv esetében minden bizonnyal nem elhanyagolható. A fent leírtak alapján feltételezhetjük, hogy ezeknek a kérdéseknek a jelentősége nagyobb a morfológiailag gazdag magyar nyelvben, mint például az angol nyelv esetében.

3.3. A vizsgált nyelvi jelenség meghatározása

Az idegen nyelvek elsajátításával kapcsolatos vizsgálatok metaanalízisét elvégző Goldschneider és DeKeyser (2001) öt tényezőt állapítanak meg, amelyek szerepet játszanak az elsajátításban. Az érzékelhetőség nehézségét mutatja a perceptuális észlelhetőség (*perceptual salience*). A szemantikai komplexitás (*semantic complexity*) azt méri, hogy hányféle jelentést fejez ki egy forma (pl. az angol nyelvben a többes szám -s jele csak a többes számot fejezi ki, míg az igék E/3 személyében használt -s rag kifejez számot, személyt és jelen időt). Minél több jelentést hordoz egy morféma, annál nehezebb elsajátítani és annál később sajátítják el. A morfofonológiai rendszeresség (*morphophonological regularity*) azt mutatja, hogy az egyes morfémák mennyire függenek a fonológiai környezetüktől – itt kerül számításba az allomorfia és a homofónia is. A szintaktikai kategória (*syntactic category*) alapján történő megkülönböztetés alapja, hogy a vizsgált elemek elsajátítása jelentős mértékben függ attól, hogy milyen szintaktikai kategóriába tartoznak, továbbá, hogy szabad vagy kötött morfémák-e. A gyakoriság (*frequency*) minden elsajátítási elméletben központi szerepet kap, bár a nyelvtanuló számára bemenetként előforduló elemek gyakoriságát nehéz objektíven mérni. Ezek természetesen mind a célnyelven belüli tényezők, és rajtuk kívül még számos más szempontot is érdemes figyelembe venni, amelyek az anyanyelvvél vagy a nyelvtanulóval kapcsolatosak (pl. L1 transzfer).

Langman és Bayley (2002: 69) a Goldschneider és DeKeyser által megállapított tényezők közül a perceptuális észlelhetőséggel (*perceptual salience*) ma-

gyarázzák a határozott igeragozás gyakoribb helyes használatát, amely alapvetően azt hivatott megmutatni, hogy az adott nyelvi egységet mennyire nehéz meghallani vagy érzékelni, ezért bizonyos fonológiai és morfológiai jellemzők segítségével határozható meg és pontozható. A Goldschneider és DeKeyser által használt rendszerben a fonémák száma, a szótagok száma és a szonoritás alapján számítható ki a pontszám. A fonémák és a szótagok száma azért lényeges, mert a feltételezés szerint minél több van belőlük a vizsgált elemben, az annál jobban érzékelhető. A szonoritás szempontjából is pontozhatók a vizsgált morfológiai egység hangjai, így a legtöbb pontszámot az alsó nyelvállású magánhangzók kapják, majd egyre kevesebbet a közepes és magas nyelvállásúak, a félmagánhangzók (siklóhangok, glide-ok), a likvidák, a nazális hangok, a frikatívák, az affrikáták és végül a zárhangok.

Langman és Bayley (2002: 61) érveik alátámasztásul egy táblázatban összefoglalják a határozott és a határozatlan ragozás ragjait, és feltüntetik a rájuk vonatkozó pontszámot, de csak kijelentő mód jelen időben és csak szabályos igékkel (*tanul, beszél, tör*). A kutatásban a szerzők nem is kódolták az igéket mód szerint, mert csak egyetlen egy beszélő volt, aki a kijelentő módon kívül mást is képes volt használni (2002: 64). Ahhoz azonban, hogy a határozott ragozás morfológiájáról általában állíthassunk valamit, mindenképpen szükséges lenne a múlt idejű, valamint a feltételes módú és felszólító módú igealakok vizsgálatára is. A számítások pontosságához is kétség férhet, ugyanis az E/1-ben minden hangrendben ugyanolyan pontszámot ad, pedig a forrásban szereplő leírás szerint a különböző nyelvállású magánhangzók más pontot érnének.

Elképzelhető, hogy ezen a számítási módszeren érdemes lenne változtatni, ha a magyar fonetikai rendszer sajátosságait megfelelően figyelembe akarjuk venni, ugyanis a pontozás során pl. nem lehet számításba venni a hosszú és rövid magánhangzók, valamint a hosszú és rövid mássalhangzók közti különbséget (valószínűleg azért, mert ilyen nincs az angol nyelvben). Mindez arra enged következtetni, hogy a perceptuális érzékelhetőség szerepe a határozott ragozás elsajátításában esetleg kevesebbet nyom a latban, mint azt az amerikai szerzők állítják, és valószínűleg más tényezőket is érdemes vizsgálni.

Az amerikai szerzők gyakorlatilag csak morfológiai kérdésként foglalkoznak a határozott ragozás elsajátításával, de a tárgy megjelenési formáját, valamint a határozott tárgyas ragozás szemantikai vonatkozásait teljes mértékben figyelmen kívül hagyják. A saját kutatásom kifejezetten ezeket vizsgálja, és az eredmények arra engednek következtetni, hogy a magyarul tanuló külföldiek esetében a határozott tárgy fajtája, formai megjelenése és szemantikai tulajdonsága sokat számít a határozott tárgyas ragozás elsajátításában, ez pedig arra mutat rá, hogy rendkívül körültekintően kell eljárni, amikor a kutatni kívánt nyelvi jelenséget meghatározzuk, és a vizsgálatban szereplő nyelvi összefüggéseket korlátozzuk. A magyar nyelv elsajátításának kutatásában egyértelműen szükséges a szelekció, hiszen például a magyar birtokos szerkezetek elsajátítását való-

színűleg nem lehet a maga teljességében vizsgálni, azonban így fennáll annak a veszélye, hogy a kvantitatív vizsgálhatóság érdekében túlzottan leegyszerűsítjük az adott nyelvi jelenséget, és figyelmen kívül hagyunk igen jelentős összefonódásokat a különböző nyelvi szintek között.

4. Közös pontok a magyar nyelv és más finnugor nyelvek elsajátításának vizsgálatában

A fentiekben tárgyalt kérdések a magyar nyelven kívül más nyelvekkel végzett kutatásokat is érintenek, ahogy azt Minna Suni a VIRSU 2010. évi szimpóziumán előadásában részletesebben is kifejtette. A finnugor nyelvek elsajátításával kapcsolatos egyik legfontosabb gond, hogy az idegennyelv-elsajátítás kutatásának megközelítése alapvetően angolnyelv-központú, a legismertebb elméletek szintén leginkább az angol nyelv elsajátításával kapcsolatos adatokon alapszanak, és bár időnként más nyelvek is megjelennek a nemzetközi kutatási beszámolóokban, azok általában indoeurópai nyelvek. A finnugor nyelvek elsajátításával kapcsolatban nagyon ritkán lehet adatokat találni. Suni előadásában beszámolt a finn nyelv elsajátításával kapcsolatos vizsgálatokról, és bemutatott olyan ellentmondásos eseteket, amelyekben a nyelvelsajátítás általánosnak vélt jellemzőit megcáfolták a finn adatok (vö. Pienemann 1988 és Martin 2004), ami szintén arra hívja fel a figyelmet, hogy a vizsgált nyelvek körét célszerű lenne bővíteni. A nemzetközi folyóiratokban azonban nehezebb a kis nyelvekkel (pl. finnugor nyelvekkel) végzett vizsgálatokat publikálni, ezért az előadó kiemelte a nemzetközi kutatásokkal és szakfolyóiratokkal kialakítandó szorosabb kapcsolatok jelentőségét, valamint rámutatott a finnugor nyelvek elsajátítását kutató nagyobb projektek szükségességére is.

A 2010. évi VIRSU konferencia végén rendezett kerekasztal-beszélgetés során a résztvevők egyetértettek abban, hogy a finnugor nyelvek elsajátításának kutatásában célszerű a nemzetközi kutatási módszereket követni, hiszen az ismert módszerek (vö. Abbuhl és Mackey 2008) megalapozottak és elősegítik a kisebb nyelvekkel végzett kutatások elfogadását. Egyes esetekben azonban – és a morfológiát érintő kutatások gyakran ide tartoznak – az ismertebb módszerek nem kínálnak megfelelő lehetőségeket. Ezeknek a kutatásoknak a módszertani alapjait érdemes lenne az érintett nyelvek lehető legnagyobb körét bevonva, elméleti és gyakorlati eredményeket is figyelembe véve sztemderdizálni.

5. Összefoglalás

Az idegen nyelvek elsajátításának vizsgálata viszonylag új terület, mégis számos elfogadott és elterjedt kutatási módszer áll a kutatók rendelkezésére. A vizsgálatokban gyakran szereplő indoeurópai nyelvektől eltérő struktúrájú finnugor nyelvek vizsgálata számos újdonságra hívhatja fel a figyelmet, ugyanak-

kor egyes esetekben új kutatási módszerek kifejlesztését, illetve az eddigiek testreszabását teszi szükségessé.

Irodalom

- Abbuhl, Rebekha-Mackey, Alison 2008. Second Language Acquisition Research Methods. In: King, K. A.-Hornberger, N. (eds.): *Encyclopedia of language and education: Volume 10: Research methods in language and education*. London: Kluwer Academic Publishers. 99–111.
- Dóla Mónika 2006. Formulaszerű nyelvhasználat és következményei a magyar mint idegen nyelv oktatásában. *Hungarológiai Évkönyv* 7: 20–33.
- Durst Péter 2009. A magyar igeragozás elsajátításának vizsgálata magyarul tanuló külföldieknél – különös tekintettel a határozott és határozatlan ragozásra. *Hungarológiai Évkönyv* 10: 11–20.
- Goldschneider, J. M.-DeKeyser, R. M. 2001. Explaining the „natural order of L2 morpheme acquisition” in English: a meta-analysis of multiple determinants. *Language Learning* 51/1: 1–50.
- Klein, Wolfgang-Dietrich, Rainer-Noyau, Colette 1995. Conclusions, In: Klein, Wolfgang-Dietrich, Rainer-Noyau (eds.): *The acquisition of temporality*. Amsterdam: Benjamins. 261–280.
- Langman, J.-Bayley, R. 2002. The acquisition of verbal morphology by Chinese learners of Hungarian. *Language variation and Change* 14: 55–77.
- MacWhinney, Brian 1991. *The CHILDES project*. Erlbaum, Hillsdale, NJ.
- Martin, Maisa 2004. Three structures of Finnish and the Processability Theory. in: Ekberg, Lena & Hakansson Gisela: *NORDAND 6. Sjätte konferensen om Nordens språk som andraspråk*. Lund: Lunds Universitet, Institutionen för nordiska språk. 201–212.
- Pienemann, M. 1988. *Language Processing and Second Language Development: Processability Theory*. Amsterdam: John Benjamins.
- Suni, Minna 2010. *Challenging authority or keeping quiet?* Finno-Ugric languages in SLA. A 11. Nemzetközi Finnugor Kongresszus VIRSU szimpóziumán (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 2010. augusztus 10.) elhangzott előadás.